

1.01
Prejeto 17. 7. 2012

UDK: 621.311.1(497.4)"1945/1950"

Jože Prinčič*

Pospešena elektrifikacija - temelj energetske strategije Slovenije v času obnove in centralnoplanske ureditve (1945–1950)**

IZVLEČEK

Poleg politikov so še posebej javna glasila utrjevala med prebivalstvom prepričanje o neizčrpnem energijskem bogastvu. »Globoko pod zemljo ležijo zakladi Prekmurja. Kaj je tona pšenice, ki uspeva tudi drugod, proti enemu vrelcu nafte? Nič. Zato se njive in travniki umikajo nafti. (...) Nafta je kri tehnike. In mi imamo nafto,« je zapisal avtor članka v Slovenskem poročevalcu. Prispevek na podlagi dosegljivega gradiva najprej obravnava vojno škodo in ponovni zagon proizvodnje energetskih zmogljivosti v slovenskem prostoru v letih 1945 do 1946. V nadaljevanju avtor analizira prizadevanja planskih načrtovalcev v letih 1947 do 1950 za vzpostavljanje večje soodvisnosti energetskih virov, za večjo in stabilnejšo energetsko oskrbo. V svojem argumentiranem zapisu zajame vpliv tujih zgedov pri oblikovanju nove organizacijske podobe in vzpostavljanju načinov poslovanja energetskega gospodarstva, pa tudi njegovo povezavo s sosednjimi elektrogospodarskimi sistemi.

Ključne besede: gospodarski razvoj, načrtno gospodarstvo, energetika, elektrogospodarstvo, premogovništvo, naftna industrija

ABSTRACT

HIGH PRIORITY ELECTRIFICATION: THE FOUNDATION OF SLOVENIAN ENERGY STRATEGY DURING THE RESTORATION AND CENTRALLY PLANNED SYSTEM (1945-1950)

Apart from the politicians it was especially newspapers which strengthened the conviction of inexhaustible energy resources among the population. »The treasures of Prekmurje lie deep underground. What is a ton of wheat, which also grows elsewhere, in comparison with a single oil well? Nothing. That is why fields and meadows give way to oil. (...) Oil is the lifeblood of technology.

* dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana; joze.princic@inz.si

** Članek je nastal v okviru Projekta št. J6 – 4017, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget Slovenian Research Agency (project No. J6-4017).

And we have oil,» wrote the author of an article in the Slovenski poročevalec newspaper. On the basis of available materials the following contribution first looks at the war damages and the resumed production of energy capabilities in the Slovenian space in 1945 and 1946. Then the author analyses the efforts of the planners between 1947 and 1950 to establish a greater co-dependence of energy resources in order to ensure a more extensive and stable energy supply. In his well-argued narration the author also looks at the influence of foreign examples on the shaping of the new organisational model and on the creation of the business models of energy economy. He also examines the connections with the neighbouring electricity industry systems.

Keywords: economic development, planned economy, energy industry, electricity industry, coal industry, oil industry

Izpostavljeni predstavniki slovenskega partijskega vrha so v svojih javnih nastopih poudarjali, da ima naša republika, tako kot cela Jugoslavija, še posebno »kolosalne« pogoje za elektrifikacijo.¹ Imela naj bi velike zaloge premoga, pa tudi nafte je bilo v »globinah zemlje več, kot je je potrebovala.«² Podobno optimistično je bilo tudi stališče jugoslovanskih gospodarskih strokovnjakov, da so naravni energetske viri Jugoslavije relativno veliki in raznovrstni, da pa njihovo razvijanje zahteva velika materialna sredstva in tudi precej časa. Podobno optimistično je bilo tudi stališče jugoslovanskih gospodarskih strokovnjakov, po mnenju katerih so bili naravni energetske viri Jugoslavije relativno veliki in raznovrstni, da pa njihovo razvijanje zahteva velika materialna sredstva in tudi precej časa. Zaradi naravnih bogastev in pogojev za razvoj proizvodnih sil se je zdela odločitev, da mora energetika postati temelj pospešene industrializacije, še toliko bolj prepričljiva in tudi uresničljiva.

Jugoslovanski gospodarski načrtovalci so po sovjetskem zgledu med posameznimi energetske panogami dali vso prednost razvoju elektrogospodarstva. Uvrstili so ga med tiste osnovne oziroma vodilne industrijske panoge, preko katerih je mogoče pospešiti celoten gospodarski in družbeni razvoj, zagotoviti njegovo usmerjanje ter zbiranje potrebnih materialnih in denarnih sredstev za splošne in posebne družbene potrebe. Velik pomen so pripisovali tudi »bitki za premog«, ki je igrala veliko vlogo pri uresničevanju proizvodnih planov v drugih gospodarskih področjih.

Prvi petletni plan je predvidel strmo naraščanje proizvodnje vseh pomembnejših energentov, to je elektrike, premoga in nafte, ter predvidel njihovo bolj racionalno porabo. Zmanjšanje proizvodnje in tudi porabe je veljalo le za les, ki so ga uporabljali za kurivo. V času uresničevanja petletnega plana je nezadostna oskrba z vsemi energetske viri postala pereča. To in še druga vprašanja, ki so se pojavila v toku prve petletke, so pokazala, da je energetska problematika precej bolj kompleksna in povezana, kot se je kazala v prvem povojnem letu.

¹ Boris Kidrič: Sabrana dela IV. Beograd 1985, str. 296.

² Boris Kidrič: Sabrana dela V. Beograd 1985, str. 221.

Naložbe v času okupacije in vojna škoda

Po kratki aprilski vojni leta 1941 so energetske zmogljivosti na slovenskem ozemlju prišle pod upravo tujih delniških družb in bile v polni meri vključene v vojno-gospodarske načrte in prizadevanja zasedbenih oblasti. Slednje so hotele energetske danosti v čim večji meri izrabiti, zato so bile pripravljene vložiti potrebna sredstva, pritegniti raziskovalne in druge ustanove. Med posameznimi okupatorji je bil najbolj prizadeven nemški, ki je povečal in posodobil proizvodnjo v posameznih obstoječih energetskih objektih, zgradil nove objekte ali pa zanje opravil raziskave in izdelal potrebne načrte. Ob tem je treba dodati, da je ob koncu vojne okupator te objekte namerno poškodoval ali odpeljal njihove stroje, opremo in dokumentacijo, kljub temu pa so dobili pomembno mesto v načrtih za povojno industrializacijo Slovenije.

Za preskrbo Nemčije z električno energijo so Nemci ustanovili družbo AEW a.g. s sedežem na Dunaju. Ta naj bi postopoma izvedla gradnjo elektroenergetskih objektov v alpskem svetu. Med posameznimi rekami je dobila prednost Drava. V izdelanih elaboratih so Dravo od Maribora navzdol razdelili na več stopenj, pridobljeno električno energijo pa so hoteli uporabiti za proizvodnjo aluminija v tedanjem Sternthalu (Strnišču). Leta 1941 so začeli graditi hidroelektrarno (HE) Dravograd, leta 1943 pa HE Mariborski otok. Za HE Vuzenica so pripravili generalni načrt, predvideli pa so še graditev HE Brezno in HE Ožbalt. Gradnjo elektrarn na Savi in Savinji je proučeval oddelek v Gradcu, kjer so izdelali delne elaborate. Po več variantah so se odločili za cenejšo varianto nizkih stopenj.³ Nemški okupator je precejšnjo pozornost namenil tudi termoelektrarnam (TE). Povečal je zmogljivosti v TE Trbovlje ter leta 1943 zgradili TE Rajhenburg, načrt za graditev TE Velenje pa je ostal nedokončan. V letih 1941 do 1945 so Nemci hoteli čim bolj izkoristiti slovensko električno energijo. Na Štajerskem so zgradili 77 km visokonapetostnega 110 kV omrežja⁴ ter 18 daljnovidov na srednje napetostni in nizko napetostni prenosni mreži.⁵ Tudi na Gorenjskem so zasnovali več elektroenergetskih projektov in zgradili nekaj večjih prenosnih naprav.

Italijani so bili ob razdelitvi slovenskega ozemlja razočarani, saj so pričakovali, da bodo dobili premogovniški bazen v revirjih. Dobili so gospodarsko in surovinsko manj bogato območje, kjer je bil les najpomembnejše bogastvo.⁶ V t. i. Ljubljanski pokrajini si z vprašanjem oskrbe električne energije niso dosti »belili glave«,⁷ saj so bili glede tega odvisni od svojega zaveznika. Zato so ustavili pred okupacijo začeta

³ Od Sotle do Ljubljane bi zgradili 14 stopenj, od Zidanega Mosta do Celja pa pet. – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo (AS 226), f. 47, Vodna energetika porečja Save, 4. 5. 1946.

⁴ Slovenski poročevalec (SP), 1. 8. 1951, str. 3, Novo 110.000 voltno omrežje Slovenije je v glavnem zgrajeno.

⁵ Razvoj elektroenergetike Slovenije : 1945–1980. Ljubljana 1982 (dalje Razvoj elektroenergetike), str. 182–183.

⁶ Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, str. 74.

⁷ Razvoj elektroenergetike, str. 183.

dela, novih naložb se niso lotili, kot tudi niso poskušali uvajati sprememb pri oskrbi z električno energijo. Do kapitulacije Italije je Belo krajino oskrbovala z električno energijo HE Ozalj. Ko pa so ustaši dobavo elektrike ustavili, je bila oskrba osvobojenega ozemlja prepuščena lastnim virom.

Okupatorjeve naložbe v slovenske premogovnike so bile omejene na tista raziskovalna vrtnanja, nakupe strojne opreme, mehanizacije, transportnih naprav in sredstev ter gradbena dela v jamah in izvoznih jaških, ki so zagotavljali večjo proizvodnjo. Nekaj sredstev je okupator porabil tudi za izdelavo načrtov za izrabo velenjskega lignita kot glavnega vira toplotne in električne energije za tovarno aluminija v Strnišču.⁸

V Sloveniji so Nemci od začetka julija 1943 do konca januarja 1944 na širokem območju, ki je zajemalo okolico Slovenske Bistrice, Ptujskega polja, Slovenske in Ljutomerske gorice ter Haloze in Prekmurje, iskali nafto in plin. Opravljena so bila merjenja, strukturna vrtnanja in mikropaleontološka raziskovanja.⁹ Leta 1944 je madžarsko-nemška družba Manat na območju Dolnje Lendave postavila tri stolpe za črpanje nafte. Ob umiku so Nemci odpeljali vse vrtalne naprave.¹⁰

Od konca vojne pa do jeseni 1946 je slovenska Komisija za vojno škodo napravila več popisov in tudi izračunov vojne škode. Največ škode so utrpele električne centrale, napetostno prenosno omrežje in še drugi elektrogospodarski objekti in naprave na območju severovzhodne Slovenije. Slovenski premogovniki so v času okupacije imeli največ škode zaradi nenačrtnega, prekomernega in nestrokovnega izkoriščanja ter izgubljenega dobička.¹¹ V obravnavanih letih se je zaradi načrtnega izsekavanja in še drugih posegov v slovenske gozdove obseg razpoložljive lesne mase precej zmanjšal, najbolj ob prometnih poteh.

Obnova proizvodnje 1945–1946

Prvi načrti o obnovi in povojnem razvoju energetskega zmogljivosti na slovenskem ozemlju so nastali leta 1944 na osvobojenem ozemlju v Beli krajini. Zasnovali so jih člani ustanov in gospodarskih odsekov pri predsedstvu SNOS in jih v obliki elaboratov in referatov predstavili na sejah oziroma sestankih Študijske komisije in drugih ustanov narodnoosvobodilnega gibanja. V njih so ugotavljali, da Slovenija v zadostni meri razpolaga z obema najpomembnejšima oblikama energije, načrtovali graditev novih termo- in hidroelektrarn ter prenosnih vodov, in se zavzeli za to, da po osvoboditvi država po sovjetskem vzgledu prevzame popoln nadzor nad energetskega gospodarstvom.¹²

⁸ ARS, AS 226, šk. 97, Investicije v času okupacije.

⁹ ARS, fond Zavoda LRS za gospodarsko planiranje (AS1136), šk. 6, Jelenc: O raziskovanju, str. 13, 16.

¹⁰ SP, 26. 6. 1950, str. 1, Nadaljnji razvoj industrije nafte v Sloveniji.

¹¹ Tako je velenjski rudnik prijavil stvarno škodo skupaj z izgubljenim dobičkom v višini 109,4 milijona din, premogovnik Zabukovca pa 71,2 milijona din.

¹² Podrobneje gl.: Zdenko Čepič: Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju. Ljubljana 1988.

Po obnovitvenih načrtih, ki so jih zasnovali po koncu vojne, naj bi se v Sloveniji obnova energetike začela šele na začetku leta 1946. V predlogu letnega obnovitvenega načrta, ki ga je februarja 1946 Planska komisija LRS poslala Gospodarskemu svetu vlade FLRJ, je 770 milijonov din oziroma skoraj polovico predvidenih sredstev za industrijo namenila investicijam v panogo 111, to je v elektrogospodarstvo.¹³ Pričakovanja republiške vlade, da bo velik del teh sredstev pridobila z zveznimi krediti, se niso uresničila, zato se je morala odpovedati prvotnemu obnovitvenemu načrtu. Razprave o obnovi energetike, ki so potekale v okviru ekonomske komisije CK KPS, PK LRS in gospodarskih ministrstev, so največ pozornosti namenjale elektrogospodarstvu. Ne samo zaradi gospodarskih razlogov in izračunov, ki so pokazali, da obstoječe elektrarne že v naslednjih letih ne bodo zmogle zadostiti potrebam hitrejšega družbenega in gospodarskega razvoja. V ospredju je bil tudi politični razlog, povezan z elektrifikacijo podeželja, ki je potekala pod geslom: v vsako hišo električno luč. Smotrno izvedena elektrifikacija ni predpostavljala le obnove poškodovanih naprav in objektov, temveč tudi posodobitev obstoječih zmogljivosti, povečanje proizvodnje električnega toka in gradnjo prenosnega omrežja, ki bo zagotovila boljšo izrabo energetskih zmogljivosti in doseženih presežkov. S tem pa bi vsa Slovenija postala eno samo veliko električno omrežje.¹⁴

Ob osvoboditvi leta 1945 je bilo v Sloveniji petnajst elektrarn, od tega osem s proizvodnjo nad 1000 kilovatnih ur (kWh) in sedem z učinkom od 100 do 1000 kWh. Med hidroelektrarnami je bila največja HE Fala, druge so bile manjše in bolj lokalnega značaja. Med termoelektrarnami je bila največja v Trbovljah, velika je bila pri premogovniku v Rajhenburgu (Brestanici), precej manjša pa v Velenju. Poleg javnih je bilo še okoli 700 industrijskih in zasebnih elektrarn. Jedro prenosnega električnega omrežja so predstavljali daljnovodi (DV) 110 kV (Velenje – Dravograd, Laško – Brestanica-meja s Hrvaško), DV 80 kV (Fala – Radvanje – Laško s 35 kV podaljškom do Trbovelj) in DV 60 kV (Velenje – Črnuče). Vse te DV je bilo treba preurediti za obratovanje z napetostjo 110 kV. Urediti je bilo treba vse priključke k starim elektrarnam in razdelilnim transformatorskim postajam (RTP). V drugi polovici leta 1945 na obnovo električnih naprav v pravem smislu še ni bilo mogoče misliti. Ni bilo niti časa niti materialnih in drugih sredstev. Vodilo vseh prizadevanj sta bila »improvizacija in provizorij«: kakorkoli in čim hitreje usposobiti elektrarne in prenosno omrežje in tako zagotoviti elektriko za večja mesta in industrijska središča, za tovarne, opekarne in žage, ki so delale za obnovo.¹⁵ Še posebej zavzeto je bilo treba popravljati zvezne daljnovode, da bi še pred zimo tudi drugim delom države zagotovili redno in zadostno oskrbo. S provizoriji je bila junija 1945 zagotovljena dobava električne energije vsem porabnikom na območju severovzhodne Slovenije.

¹³ Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu. Novo mesto 1992 (dalje Slovenska industrija), str. 24.

¹⁴ SP, 19. 10. 1945, str. 5, Pomembni ukrepi za načrtno elektrifikacijo Slovenije.

¹⁵ Razvoj elektroenergetike, str. 17.

Avgusta 1945 pa so se začela obnovitvena dela na elektrarnah in na vodih visoke in nizke napetosti¹⁶, ki se potem do konca leta niso ustavila.

Leta 1946 so obnovitvena dela dosegla večji razmah. Znaten del od 190 milijonov dinarjev zveznega kredita so porabili za nadaljevanje gradnje HE Mariborski otok in HE Dravograd, obnovitvena dela na HE Fala, poškodovanih elektrarnah na Gorenjskem ter termoelektarnah v Velenju, Trbovljah in Brestanici. Preostali del teh sredstev so skupaj z lastnimi vložili v obnovo 134 km daljnovodov visoke in srednje napetosti, 281 km lokalnih napeljav in 37 transformatorskih postaj.¹⁷ Proizvodnja električnega toka se je v tem letu zelo povečala. Do konca julija 1946 se je povzpela na 410 milijonov kWh, s čimer se je proizvodnja na prebivalca Slovenije od 245 kWh v letu 1938 povečala na 249 kWh.¹⁸ Najbolj je zaostajala elektrifikacija podeželja. Napovedi, da bo do konca leta 1946 imela luč vsaka slovenska vas,¹⁹ so se pokazale kot močno pretirane. So pa v tem času elektrifikacijski odbori s pomočjo lokalnega gospodarstva in družbene skupnosti izboljšali preskrbo z električno energijo v posameznih delih Dolenjske, Notranjske, Bele krajine in v vzhodnih predelih Štajerske.

Večji del Primorske je bil v letih 1945 do 1947 sestavni del Cone B Julijske krajine, zato so bila obnovitvena prizadevanja na tem območju še zelo omejena. Električno omrežje ni bilo povezano s Slovenijo, temveč s cono A in Italijo. Italijanske družbe, ki so bile lastnice central in so upravljale omrežje,²⁰ niso imele interesa investirati na »spornem« ozemlju. Tudi jugoslovanska vojaška uprava in civilna oblast je odlašala z obnovitvenimi deli, dokler ni bilo jasno, da bo to ozemlje pripojeno k matični domovini. Tako so v teh letih zgradili le 22 transformatorskih postaj in dogradili DV 26 kV Šempeter (Pivka) – Ilirska Bistrica.²¹

Obnova je predstavljala prvo stopnico k pospešeni industrializaciji, zato so bili že v tem času pripravljene prvi načrti za zgraditev novih in posodobitev obstoječih energetskih objektov. Med tistimi, ki so bili obravnavani na zvezni ravni, je bila najpomembnejša študija z naslovom Plan elektrifikacije Jugoslavije v letih 1946–1954. Ta etapni projekt pa ni ustrezal slovenskim pričakovanjem, saj je predvidel investicije le v dve elektrarni, več daljnovodov in transformatorskih postaj.²² Precej bolj široko-

¹⁶ Avgusta 1945 se je začela obnova DV Vrhnika – Borovnica in Trbovlje Laško. V tem letu so obnovili daljnovode Velenje – Podlog, Podlog – Trbovlje, Fala – Laško, Trbovlje – Laško, Laško – Brestanica. Do konca leta 1945 je bil provizorično obnovljen tudi DV Velenje-Dravograd.

¹⁷ Prinčič, Slovenska industrija, str. 25.

¹⁸ ARS, fond planske komisije LRS (AS 284), šk. 27, Energijski problemi Slovenije v zvezi z narčnim gospodarstvom.

¹⁹ Ljudska pravica, 22. 11. 1945, str. 4, Elektrifikacija podeželja.

²⁰ Področje Primorske so oskrbovala tri distribucijska podjetja in eno proizvodno prenosno. Družba SADE s sedežem v Benetkah je upravljala centrali Dobljar in Plave, prenosne vode 132 kV in 50 kV. Družba AIESA z malimi centralami na Soči, HE Podmelec in HE Hubelj je napajala del tolminskega območja do Cerknega, celotno Vipavsko dolino ter območje Postojne, Pivke in Ilirske Bistrice. Ta družba je upravljala tudi DV 26 kV Hubelj – Črni Vrh – Idrija. Preostali del omrežja je bil v lasti družb SELVEG in SVEM. Obratovalo je še nekaj manjših elektrarn in distribucijskih podjetij.

²¹ Razvoj elektroenergetike, str. 27.

²² V prvi etapi naj bi dokončali dela na HE Dravograd (dokončanje vseh predvidenih del do leta 1947) in TE Brestanica (1947) ter daljnovodih: Trbovlje – Črnuče (1946), Velenje – Trbovlje (1946),

potezni so bili idejni načrti, ki jih je naročila republiška vlada, usmerjala pa Planska komisija LRS. Slednja se je zavedala slabosti pri obratovanju slovenskih vodnih elektrarn, ker so imele reke dovolj vode le spomladi in jeseni, poleti in pozimi pa ne, zato je ing. Franca Jenka in še druge strokovnjake opozorila, da naj pri »oživitvi« načrta gradnje hidroelektrarn na Savi, Dravi, Soči, Idrijci in na kraških poljih več pozornosti namenijo projektom, ki jih bodo lahko povezali z vodnimi akumulacijskimi bazeni v »dolinah in hribih«. Prednost je bila zagotovljena tudi načrtom za sodobnejše termoelektrarne, ker so obstoječe slabo izkoriščale toplotno energijo pokurjenega premoga, ter izgradnji električnega omrežja, ki bi povežalo Slovensko Primorje in Istro z omrežjem ostale Slovenije, Slovenijo s Hrvaško ter največje odjemalce s posameznimi centralami.²³

Ob koncu vojne je bilo v rudarskih knjigah vpisanih 44 premogovnikov. Osredotočeni so bili na premogovnike rjavega premoga v zasavskih revirjih s središčem v Trbovljah, v okolici Celja, Šentjanžu, Kočevju, Črnomlju, v okolici Ptuja in Ljutomeru. Po kakovosti in kalorični vrednosti so bili razdeljeni na več kategorij.²⁴ Glavni odjemalci tega premoga so bila industrijska podjetja in državne železnice. Lignit v Velenju, ki je predstavljal največje premogove rezerve, je bil predviden kot energetska podlaga za razvijanje industrije aluminija v Kidričevem in za razvoj kemične industrije. Premogovni drobiž in prah sta predstavljala glavno surovino za termoelektrarne v Trbovljah, Rajhenburgu in Velenju. Obnovitvena dela v vseh večjih premogovnikih so se začela avgusta 1945. Do konca leta 1945 je večina premogovnikov že obratovala. Od maja se je njihova proizvodnja povečala za dvainpolkrat, povprečna dnevna storilnost rudarja pa se je od 200 kg dvignila na 600 kg.²⁵ Zato je bila ta panoga ena redkih, ki je že v prvem povojnem letu preseгла proizvodni načrt. Namesto pričakovane 50-odstotne je konec leta 1945 povprečna proizvodnja dosegla 72 % predvojne ravni.²⁶ S tem je bil prvi del pri obnovi premogovništva uspešno zaključen. V drugem obnovitvenem letu je moralo premogovništvo doseči predvojno proizvodno raven. S tem namenom, in tudi zato, da bi lahko premogovniki zadostili precej večjemu planskemu povpraševanju, je bilo panogi 112 za leto 1946 odobreno 114 milijonov din kreditnih sredstev za dokončanje obnovitvenih del in za najnujnejše racionalizacije. Naložbe in velika prizadevnost zaposlenih so omogočile, da je do oktobra 1946 proizvodnja slovenskih premogovnikov prekoračila predvojno raven za 22 %. Do konca leta 1946 so nakopali 2.025.710 ton premoga. Na začetku leta 1946 so se v Planski

Črnuče – Sv. Peter (1947), Dravograd – Hoče (1947), Črnuče – Kranj (1948), Maribor – Hoče (1948) in Hoče-Ptuj (1948). V drugi etapi bi se nadaljevala graditev TE Velenje in daljinovodov Kranj – Jesenice, Ptuj – Varaždin in Fala – Hoče. V tretji etapi bi se končala dela na TE Velenje. – Prinčič, Slovenska industrija, str. 30–31.

²³ Od kapitalizma do kapitalizma. Ljubljana 1997 (dalje Od kapitalizma), str. 296.

²⁴ V kategorijo A (črni premog) sta bila uvrščena premogovnika Orle in Stranice. V kategorijo B (rjavi premog) premogovniki: Trbovlje, Zagorje, Hrastnik, Rajhenburg, Laško, Zabukovca, Pečovnik, Liboje, Kanižarica, Ljutomersko-ptujski premogovniki, Kočevje, Št. Janž, in v kategorijo C (lignit) rudniki: Velenje, Globoko, Otočec.

²⁵ SP, 11. 1. 1946, str. 1, Povest naših premogovnikov.

²⁶ Jože Prinčič: Obnova slovenske industrije v letu 1945. V: Kronika, 1988, št. 1–2, str. 71.

komisiji LRS začeli pripravljati na nove investicije v premogovnike. Prvi načrti so bili namenjeni raziskovalnim delom v Zagorju, Brestanici, Hrastniku, Pečovniku in Kanižarici ter predelavi velenjskega lignita v koks.

Premogovniki na območju Cone B Julijske krajine so bili leta 1945 in 1946 izven proizvodnje. Med njimi je bil najpomembnejši v Sečovljah, ki je po takratnih izračunih v svojih plasteh imel še okoli 100.000 ton črnega premoga. Tako kot rudnik črnega premoga Vreme pri Divači je bil zalit z vodo. Staro nahajališče rudnika lignita Snežnik v Ilirski Bistrici je bilo že izčrpano. Izkoriščanje novega nahajališča z okoli 200.000 tonami pa bi postalo rentabilno šele po izgradnji industrijskega tira in še v nekaterih drugih naložbah.

Slovenija se je prištevala med izrazito gozdnate dežele. Po koncu vojne je bilo na ozemlju federalne Slovenije, torej brez Primorske, 158.722 ha gozdov.²⁷ Po inventarizaciji, ki je bila izpeljana leta 1947, se je gozdni obseg povečal na 832.920 ha, kar je predstavljalo 13,6 odstotkov od celotne površine LR Slovenije. Leta 1945 je bila celotna količina lesa v gozdu daleč pod normalno mejo, saj je po ocenah strokovnjakov znašala le okoli 160.000 kubičnih metrov lesa.²⁸ Tudi letni prirastek lesa je bil manjši kot v predvojnih letih. Temu primerno skromna je bila tudi zaloga drv za kurjavo: konec maja 1945 je znašala 50.000 kubičnih metrov. Slovenija pa je potrebovala letno okoli 1.200.000 kubičnih metrov drv, od tega najmanj 500.000 za potrebe mest in javnih ustanov.

Federalno ministrstvo za gozdarstvo je začelo o problemu oskrbe z drvmi razmišljati že poleti 1945. Izdelalo je podroben načrt poseka 120.000 kubičnih metrov lesa za drva. Gozdna gospodarstva so ob pomoči političnih organizacij ta plan sicer preseglja za okoli 70.000 kubičnih metrov, toda zaradi težav pri prevozu je precejšnji del lesa ostal v gozdu.²⁹ Zato je problem redne in zadostne preskrbe prebivalstva z drvmi (pa tudi s premogom) ostal pereč do spomladi naslednjega leta. Najbolj je kuriva primanjkovalo v največjih mestih, to je v Ljubljani,³⁰ Mariboru in Celju. Druga večja mesta so v glavnem dobivala le drva. Proizvodni načrt ministrstva za gozdarstvo za leto 1946 je predvidel večji posek lesa kot v preteklem letu. Večje količine premoga so bile tudi v tem letu predvidene le za največja mesta.

V obravnavanem obdobju gospodarska politika izvorom nafte v Prekmurju pri Lendavi, ki so bili nadaljevanje madžarskih naftnih polj, ni namenila večje pozornosti. Za njihovo izkoriščanje še ni bilo pogojev. Že tako majhno dnevno produkcijo surove nafte, ki je maja 1945 znašala 20 ton, so morali predelovali v čistilnicah v Mariboru. Načrt, da bi po obnovitvi železnice nafto v predelavo vozili v Trst, je kmalu propadel.³¹ Neuspešna so bila tudi prizadevanja, da bi preko sovjetskih predstavn-

²⁷ ARS, AS 284, šk. 1, Mesečno poročilo za december 1945, 12. 1. 1946.

²⁸ SP, 13. 7. 1945, str. 5, Problemi našega gozdarstva.

²⁹ ARS, AS 284, šk. 1, Proizvajalni načrt za leto 1945, 14. 2. 1946.

³⁰ V Ljubljani so v drugi polovici leta 1945 gospodinjstva na nakaznico, ki je veljala za 3–6 oseb, prejela 300 kg drv in 700 kg premoga. Ljubljana je mesečno za preskrbo gospodinjstev, ustanov in uradov potrebovala okoli 37.000 ton premoga in 10.000 ton kubičnih metrov drv.

³¹ SP, 9. 6. 1945, str. 5, Večina naših rudnikov že dela.

kov iz arhivov madžarske družbe Manat prišli do tehničnih podatkov in rezultatov geoloških raziskovanj te družbe v Prekmurju v času vojne.

Energetika, energetska stabilnost in (so)odvisnost v načrtni ekonomski politiki

Zakon o petletnem gospodarskem načrtu FLRJ za leta 1947–1951, ki ga je zvezna skupščina sprejela 28. aprila 1947,³² je predpisoval temeljna razmerja med posameznimi gospodarskimi področji in določal smeri njihovega razvoja. Ta obče državni plan je bil zbirni plan, katerega jedro sta predstavljala zvezni plan industrializacije in elektrifikacije. Elektrifikacijski načrt je zasledoval dva osrednja cilja: elektrifikacijo, to je povečanje proizvodnje cenene električne energije, in spremembo oziroma izboljšanje gospodarjenja z obstoječimi gorivi. Po tem zveznem planu naj bi do leta 1951 povečali proizvodnjo električne energije za 400 % v primerjavi z letom 1939. Proizvodnjo električne energije naj bi povečali predvsem z graditvijo hidroelektrarn in še drugih hidroenergetskih naprav ter z graditvijo kaloričnih central »na bazi« premogovnih odpadkov, ki niso bili primerni za daljši prevoz. Poleg tega naj bi pri razdelitvi električne energije izboljšali dispečersko službo ter zagotovili čim boljše izkoriščanje prenosnih naprav s »proučitvijo in izkoriščanjem pridobitev sodobne tehnike«.

Plan gospodarjenja z gorivom je predpostavljala povečano uporabo električne energije, večjo uporabo drobnih vrst premoga in s tem povezano preureditev industrijskih kurišč, zgraditev kombinatov za oplemenitenje lignita (pol koksa in briket) ter postavitev toplotnih central pri potrošnikih, ki so potrebovali velike količine toplote za produkcijske postopke. Znotraj tega sklopa je bilo tudi premogovništvo, ki naj bi tako zelo povečalo proizvodnjo, da bi leta 1951 nakopalo 16,5 milijona ton premoga. Povečanje proizvodnje v največjih premogovnih bazenih, med katerimi sta bila tudi trboveljski in velenjski, naj bi dosegli predvsem z boljšo in večjo mehanizacijo ter sistematičnim raziskovanjem nahajališč, v prvi vrsti črnega premoga. Zvezni petletni načrt je poleg smotrnejše porabe premoga v prometu in industriji predvidel še zamenjavo lesa kot goriva v industriji ob istočasnem varčevanju z drvami v gospodinjstvih. Tudi glede nafte je zvezni načrt predvidel povečanje proizvodnje, tako da bi leta 1951 proizvedli 450.000 ton surove nafte. Do tega leta naj bi zgradili novo rafinerijo in izvedli obsežna raziskovalna dela.

Prvi petletni gospodarski načrt je določil tudi naloge oziroma obveznosti posameznih republik v okviru vsedržavne elektrifikacije. Njegov osnutek z začetka leta 1947, ki se je imenoval Generalni plan industrializacije FLRJ, je bil široko zastavljen, saj je predvidel, da bodo do leta 1951 na ozemlju LR Slovenije zgradili šest velikih in petnajst malih električnih central, številne nove daljnovode in transformatorske postaje.³³ Poleg tega bi opravili še vrsto rekonstrukcij in razširitev na obstoječih ele-

³² Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ 1947–1951. Beograd 1947 (dalje Petletni plan FLRJ), str. 66–69.

³³ Prinčič, Slovenska industrija, str. 44–45.

ktroenergetskih objektih. Zakon o petletnem gospodarskem načrtu FLRJ je bil že manj obetaven. Njegovo peto in šesto poglavje je predvidelo, da mora Slovenija v naslednjih petih letih za 3,6-krat povečati proizvodnjo električne energije ter proizvodnjo premoga za 137 %.³⁴ Zakon je predvidel tudi vrednost zveznih investicij v slovensko elektrogospodarstvo in premogovništvo v višini 30 milijard dinarjev.

Za panogi 111 in 112 se je Zakon o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva LRS 1947–1951 omejil le na naloge oziroma izgradnjo tistega dela, ki je spadal v republiško pristojnost. Predvidel je torej izgradnjo manjših hidroelektrarn, razširitev električnega omrežja in elektrifikacijo podeželja.³⁵ Proizvodnjo električnega toka v republiških elektrarnah naj bi do leta 1951 povečali za 3,5-krat v primerjavi z letom 1939, tako da bi dosegla 25 milijonov kWh. Proizvodnja premoga naj bi se povečala za 137 % in se leta 1951 dvignila na 306.000 ton.³⁶ Na novo naj bi odprli premogovnike rjavega premoga (Liboje, Pečovnik in Kanižarica) ter rudnik lignita Globoko pri Brežicah. Zaradi majhnih zalog naj bi Pečovnik zaprli leta 1951, kot nadomestilo pa bi leta 1948 odprli premogovnik Štore pri Celju.³⁷ V načrt so prišla tudi obsežna raziskovalna dela v Zabukovici, Št. Janžu in Kanižarici. Za naložbe v energetske zmogljivosti republiškega pomena je bilo od skupnih republiških investicij (12.684 milijonov din) namenjeno elektrifikaciji 700 milijonov, rudarstvu pa 202 milijona din.

Glede porabe lesa za kurivo je bilo v republiškem petletnem planu zapisano, da se mora do leta 1951 (v primerjavi z letom 1939) v mestih in industrijskih središčih zmanjšati za 240.000 kubičnih metrov in nadomesti z drugimi gorivi, to je s premogom in plinom. V tem času naj bi se precej zmanjšala sečnja v gozdu. Že leta 1947 pa je prav pri slednji nalogi prišlo do korenitega zasuka. Na zvezni ravni je bila sprejeta odločitev, da mora Slovenija prevzeti velik del izvoza lesa in lesnih polizdelkov na konvertibilni trg. Naslednjega leta je bilo treba v Sloveniji zaradi informbirojevskih dogodkov po besedah Mihe Marinka še »bolj globoko zarezati v gozdove«, zaradi težav pri pridobivanju nafte pa dvigniti proizvodnjo premoga.³⁸ V letih 1948 in 1949 je bilo treba za republiško izgradnjo predvidena sredstva preusmeriti v gradnjo majhnega števila ključnih, to je zveznih objektov. Zaradi sistemskih sprememb se je leta 1950 vloga republike pri razvoju energetske zmogljivosti znova povečala.

Planski dokumenti, ki so bili sprejeti leta 1947, so problematiko energijskega gospodarstva v precejšnji meri poenostavili in osredotočili zgolj na veliko povečanje proizvodnje posameznih vrst energije in na njihovo smotno porabo oziroma razdeli-

³⁴ Petletni plan FLRJ, str. 109, 127.

³⁵ Po investicijskem planu DES naj bi do leta 1951 na ozemlju LRS zgradili 9 hidroelektrarn, 18 razdelilnih postaj, 304 transformatorskih postaj, 722 km daljnovodov 35 kV, 625 km daljnovodov 20 kV, 259 km daljnovodov 10kV in 395 km nizkonapetostnega omrežja.

³⁶ Med posameznimi rudniki naj bi se najbolj povečala proizvodnja v Rudniku lignita Velenje, in sicer za 400 %. Tako bi postal premogovnik z največjo proizvodnjo v državi, ki bi zagotavljal eno desetino vsega potrebnega premoga.

³⁷ ARS, AS 284, šk. 10, Petletni plan za rudarstvo 1947–1951.

³⁸ Od kapitalizma, str. 315.

tev. Vsa druga vprašanja in problemi so se zdeli manj pomembni, vsaj s kratkoročnega gledišča, zato so jih (še) pustili ob strani. Nekatera med njimi so postala pereča že v času prve petletke, zato so se morali z njimi soočiti. Najbolj problematična so bila pomanjkanje energentov zaradi hitrejše rasti porabe od rasti proizvodnje, slaba izraba energetskih zmogljivosti in ugotovitev, da so nahajališča posameznih energetskih virov precej manjša od napovedanih. Vse te probleme je gospodarska politika reševala ločeno po posameznih virih in šele takrat, ko so postali preveč moteči.

Po drugi svetovni vojni se je elektroenergetski položaj Slovenije poslabševal in postajal kritičen tako zaradi prenizkega vodostaja rek v zimskem času in v poletnih mesecih kot tudi zaostajanja proizvodnje električne energije za rastjo njene porabe. Od konca vojne so se potrebe po električni energiji povečale za 150 %, zmogljivost elektrarn pa se je povečala le za 30 %.³⁹ Poraba električne energije na prebivalca v Sloveniji je rasla precej hitreje od jugoslovanskega povprečja. Podoben trend je bil tudi pri porabi elektrike v gospodinjstvih. Slednje je bil rezultat intenzivne elektrifikacije podeželja, pa tudi nizkih cen električne energije in težav pri preskrbi s kurivom.

*Tabela 1: Poraba kWh na prebivalca⁴⁰
V kWh:*

	1946	1947	1948	1949	1950
FLRJ	73	93	127	136	148
LRS	321	379	621	623	670

*Tabela 2: Poraba električne energije v LRS za pogon in v gospodinjstvih 1946–1949⁴¹
V odstotkih:*

	1946	1947	1948	1949
Pogon	60,6	67	51	54,4
Gospodinjstva	6,4	10,2	8	9,6

Reševanje slabega elektroenergetskega položaja je zahtevalo racionalno izrabo dosegljive električne energije. To so hoteli doseči z zmanjšanjem porabe v času svetlobnih konic (zjutraj in zvečer), ko je poraba še posebno velika, nadalje s splošnim varčevanjem z elektriko na vseh področjih in z boljšim izkoriščanjem central in daljnovodov. Na drugi strani pa je kritje naraščajočega primanjkljaja narekovalo hitrejšo graditev elektrarn, tudi manjših hidroelektrarn za pokrivanje lokalnih potreb. Med izdanimi ukrepi za izboljšanje kritičnega položaja slovenskega elektrogospodarstva so

³⁹ SP, 5. 5. 1949, str. 3, Električno energijo moramo racionalno izkoriščati, da bo zagotovljeno nemoteno obratovanje industrije.

⁴⁰ Gospodarski vestnik (GV), 1. 1. 1954, str. 1–2, Razvojne črte industrije in obrti Slovenije.

⁴¹ Prav tam.

svoj namen dosegli le ukrepi za zmanjšanje porabe elektrike v gospodinjstvih in za ogrevanje peči v industriji. Rezultati ukrepov za večjo izrabo zmogljivosti pa so bili daleč od pričakovanj. Nič bolje se niso iztekla prizadevanja za začetek gradnje novih elektroenergetskih objektov. Za to ni bilo niti sredstev niti podpore zveznih organov. Zvezni svet za energetiko je zavrnil predlog za začetek graditve TE Šoštanj, kot tudi ni hotel dati podpore za študijske projekte, s katerimi bi projektanti Hidroelektroprojekta v Ljubljani proučili možnosti za graditev akumulacijskih hidroelektrarn v Sloveniji.⁴²

Do začetka petdesetih let so se v Sloveniji že sprijaznili z dejstvom, da večjih presenečenj pri odkrivanju novih zalog premoga v Sloveniji ni pričakovati.⁴³ Analiza premogovnih nahajališč je pokazala, da so bile »vidne, verjetne in možne« rezerve črnega premoga neznatne. Rezerve rjavih premogov so presegle 200 milijonov ton; največje so bile v premogovnikih Trbovlje in Zagorje, kjer bi jih po dotedanjem načinu lahko izkoriščali še najmanj 70 let. Najboljši izgledi so bili pri zalogah lignita, ki so jih ocenili vključno z možnimi količinami na več kot milijardo ton.⁴⁴ Kopneče zaloge premoga so zahtevale varčevanje in čim bolj smotrno porabo premoga slabše kakovosti. Kakovostnejši premog naj bi uporabljali le za nujno potrebne zadeve, bistveno pa bi povečali porabo lignita.⁴⁵ Ta in še podobne ugotovitve so velenjski bazen postavile v središče slovenske energetske in tudi širše razvojne politike. Njegova bogata nahajališča naj bi zagotovila dovolj električne energije za potrebe široke potrošnje, za potrebe metalurgije, kemične in ostale industrije kot tudi daljinsko preskrbo s plinom. Do konca leta 1950 so v Sloveniji poleg proučevanja možnosti za uporabo velenjskega lignita sprejeli predpise o kvaliteti premoga, ki je povečala možnosti za izrabo slabših vrst premoga.

V letih 1947 do 1950 so se v Sloveniji okrepila prizadevanja za varčevanje ter bolj smotrno porabo lesa za kurjavo. Pristojni organi so opozarjali, da lesa ni mogoče trošiti neomejeno, da z njim ne varčujejo tako, kot bi morali, in da je skrajno nesmotrno boljše vrste lesa nameniti za kurjavo.⁴⁶ Izračunali so, da je poraba precej večja od gozdnega prirastka in da je količina lesa, porabljenega za kurjavo, samo v nekaj letih trikrat preseгла predvojno povprečje.⁴⁷ V svojih elaboratih so se zavzeli za sprejem načela trajnosti gozdnega gospodarstva, po katerem gozd »ne sme služiti le

⁴² ARS, fond Sveta Vlade LRS za energetiko in ekstraktivno industrijo (AS 245), šk. 1, Letno poročilo Sveta za energetiko in ekstraktivno industrijo vlade LRS.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Rezerve črnega premoga so bile ocenjene na 3.717.540 ton, rezerve rjavega premoga pa na 202.418.723 ton. Od tega je na premogovnika Trbovlje in Hrastnik odpadlo 2.687.900 ton oziroma 1.768.900 ton. Zaloge lignita so znašale 1.020.024.700 ton. Največ jih je bilo v Rudniku Velenje, kjer so vidne zaloge dosegale 11.570.000 ton, verjetne 413.500.00 t in možne 557.000.000 t. – ARS, AS 245, šk. 21, Analiza premogovnih rezerv v premogovnikih LRS, 1950.

⁴⁵ ARS, AS 245, šk. 17, Zapisnik konference pri zvezni upravi za napredek proizvodnje, 11. 7. 1950.

⁴⁶ SP, 4. 5. 1946, str. 5, Potreba štednje z lesom in racionalnega izkoriščanja odpadkov lesa.

⁴⁷ Pred drugo svetovno vojno je povprečno vsak Slovenec porabil 0,56 kubičnega metra drv, konec štiridesetih let pa že 1,25 kubičnega metra.

pridobivanju lesa, temveč mora služiti še drugim potrebam in koristim«. ⁴⁸ Predlagali so začetek načrtnega pogozdovanja in »umne eksploatacije«.

Problematika panoge 113 se je leta 1950 osredotočila na zemeljski plin. Republiški gospodarski svet je sklenil odpreti strokovno razpravo, v kateri naj bi najprej ugotovili, ali se lahko pri planiranju preskrbe z energijo računa s tem energetskim virom, potem pa pregledali možnosti proizvodnje zemeljskega plina v Lendavi in oskrbe s plinom industrije in široke porabe v Sloveniji. ⁴⁹ Svet za energetiko in ekstraktivno industrijo je navezal stike s podjetjem v Lendavi in začel razgovore o izrabi plina s tega območja za potrebe industrije, prometa in tudi široke porabe. Obe strani sta soglašali, da je treba s pripravami pohiteti.

Graditev novih zmogljivosti in rast proizvodnje v letih 1947–1950

Po sprejemu prvega petletnega načrta se je graditev novih energetskih zmogljivosti zelo pospešila, velik obseg so dobile tudi naložbe za povečanje proizvodnje v obstoječih objektih in prenosnih omrežjih. Po letu 1948 pa se je obseg načrtno investicijske graditve omejil le na manjše število ključnih kapitalnih objektov zveznega pomena. V Sloveniji so bili to hidroelektrarne Medvode, Moste, Vuzenica in Mariborski otok, premogovnika Zagorje in Velenje ter Nafta Lendava. Izgradnji energetskih objektov je država namenila znaten del narodnega dohodka. ⁵⁰ Do leta 1950 je strmo naraščala tako proizvodnja elektrike kot tudi premoga in surove nafte. Zmanjšala se je le proizvodnja drv.

Leta 1947 je bil načrt zveznih investicij v elektrogospodarske objekte v Sloveniji precej bolj širokopotezen, kot je bil načrt republiških investicij. Do konca leta sta doživela številne popravke in nista bila izpolnjena. Najbolj so napredovala dela na elektrarnah, zgradili so tudi več kot 300 km daljnovodov in nekaj transformatorskih postaj. Pripravljeni so bili idejni osnutki projektov na Savi, Krki in Mislinji, ⁵¹ sprejeta je bila lokacija za TE Velenje II. Zvezna planska komisija je poleti 1948 sprejela nov investicijski načrt, v katerega je uvrstila le prioritete objekte zveznega pomena, med katerimi so bile tudi hidroelektrarne Mariborski otok, Moste, Vuzenica, TE Velenje, TP MB in še nekaj daljnovodov. Financiranje izgradnje na nekaterih objektih iz opuščene investicijskega načrta za to leto pa je komisija prenesla v breme Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS. Slednje je največ denarnih in materialnih sredstev vložilo v graditev hidroelektrarn Medvode in Savica ter okoli 130 km daljnovodov s pripadajočimi transformatorskimi in razdelilnimi postajami. Zaradi zastojev pri nabavi tuje in tudi domače opreme je bilo treba investicijske načrte za leto 1949 med letom večkrat spremeniti. Da bi pospešili dela na največjih gradbiščih, jim je tudi republiški proračun namenil znatna sredstva. Preostala za to panogo določena

⁴⁸ ARS, AS 284, šk. 24, Osnovni problemi naše gozdne gospodarske politike.

⁴⁹ ARS, AS 245, šk. 17, Izkoriščanje zemeljskega plina iz Lendave, 10. 8. 1950.

⁵⁰ Razvoj privrede FNRJ. Beograd 1956, str. 133.

⁵¹ ARS, AS 284, šk. 4, Poročilo o pregledu Krke, Save in Savinje za idejni osnutek gospodarskega načrta, 7.–9. 11. 1947.

sredstva v tem letu so namenili obnovi daljnovodov in elektrifikaciji vasi. V leto 1950 je stopila Slovenija s 35 elektrarnami. Od novih sta do tega leta začeli z obratovanjem hidroelektrarni Mariborski otok (september 1948) in Savica (december 1949). Do leta 1950 je podjetje Elektroprenos zgradilo 350 km daljnovodov visoke napetosti, tako da mu je za izpolnitev petletnega načrta ostal le še DV 110 kV Velenje – Ljubljana.⁵² Največ jih je bilo zgrajenih oziroma priključenih na sistem leta 1948.⁵³ V tem in naslednjem letu je bilo zgrajeno tudi prenosno omrežje, ki je povežalo obe elektrarni na Soči s slovenskim elektroenergetskim sistemom.⁵⁴

Od leta 1945 naprej je proizvodnja električne energije v Sloveniji strmo naraščala. Po izračunih Planske komisije je leta 1946 znašala 439.800 MWh, 1947 leta 523.000 MWh, 1948 leta 866.560 MWh in 1949 leta 877.750 MWh.⁵⁵ Od tega je največji del električne energije prihajal iz hidroelektrarn.

Za panogo 112 je plan zveznih investicij za leto 1947 predvidel sredstva za racionalizacije, rekonstrukcije, raziskovalna dela in graditev stanovanj⁵⁶ ter uvoz različne opreme iz Madžarske in Italije.⁵⁷ Republiški plan je največ sredstev namenil odpiranju rudnika lignita Globoko pri Brežicah. Leta 1948 so v zveznem investicijskem planu ostali le še vsi trije zasavski rudniki rjavega premoga. Zato pa je bil republiški plan zelo široko zastavljen, saj je naložbam v rudarstvo namenil 29 odstotkov vseh industrijskih investicij. Od tega največ za rudnik Velenje, za katerega so bili že izdelani regulacijski in investicijski elaborati za graditev novega izvoznega jaška in naprav za začetek delovanja nove termoelektrarne. V načrtu je bila tudi izgradnja kemičnega kombinata za predelavo lignita in proizvodnjo plina.⁵⁸ Tako kot v preteklem tudi v tem letu predvidena dela niso bila do kraja uresničena, v Velenju in še v nekaterih premogovnikih pa tudi slabo opravljena. Leta 1949 je med slovenskimi premogovniki pravico do črpanja razvojnih sredstev dobil le rudnik v Velenju. Že začeta dela v

⁵² SP, 11. 4. 1950, str. 1, V Sloveniji naj bi že letos izpolnili petletni plan gradnje daljnovodov.

⁵³ Leta 1948 so bili dograjeni DV 110 kV Dravograd-Maribor-Pekre, Laško-Velenje, Črnuče-Radovljica in Laško-Trbovlje. Med večjimi sta bila v leta 1949 na sistem priključena visokonapetostna daljnovoda TE Šoštanj- RTP Kleče in Dravograd-Maribor.

⁵⁴ Leta 1948 je bil dograjen DV HE Plave-TP Kromberk ter novi odsek DV 110 kV Gorjansko-Sežana, leta 1949 pa DV 110 kV HE Doblar-Godešič in DV 35 kV HE Plužna – Idrinja. V tem letu je DV 60 kV povezal HE Plave in HE Doblar.

⁵⁵ ARS, AS 284, šk. 45, Proizvodnja in potrošnja električne energije v LRS 1939–1951.

⁵⁶ ARS, AS 226, šk. 20, Investicije v premogovnike Slovenije za leto 1947.

⁵⁷ ARS, AS 284, šk. 32, Plan investicijskih obvez za leto 1947.

⁵⁸ Februarja 1948 je republiška vlada dobila poročilo ing. Borisa Lavrenčiča o rezultatih dela na investicijskem projektu za izkoriščanje lignita v Velenju. Do takrat si je Lovrenčič skupaj s kolegom iz Zavoda za industrijska raziskovanja najprej v Frankfurtu, nato pa še v Mostu v Sudetih, ogledal delovanje tlačnih generatorjev nemške družbe Lurgi, ki so bili najbolj primerni za pridobivanje plina iz slabših vrst premoga. Po vrnitvi je Ministrstvo za industrijo in rudarstvo sklicalo konferenco, kjer je Lavrenčič pred povabljenimi strokovnjaki predstavil elaborat, v katerem je predlagal, da bi v prvi fazi zgradili daljinsko plinarno s plinskim daljnovodom preko Celja do Strnišča. Večina udeležencev je po sestanku poslala pismene ocene, s katerimi so potrdili upravičenost projekta. Po tem so sklicali drugi sestanek, na katerem so udeleženci podprli predlog o povezavi s tujimi partnerji in o izvedbi preizkusa primernosti velenjskega lignita za uplinjevanje v omenjenem podjetju v Sudetih. Februarja 1948 je bila sprejeta tudi lokacija za graditev TE Velenje II in za Kemični kombinat Velenje.

preostalih premogovnikih pa je bilo treba upočasniti ali zaustaviti. Šele leta 1950 so se možnosti za pridobitev investicijskih kreditov izboljšale. V tem letu je investicijski načrt glavne direkcije za premog LRS znašal okoli 2000 milijonov din.⁵⁹

Kljub temu da načrtovane količine premoga v posameznih letih niso bile dosežene, so slovenski premogovniki vsako leto povečali obseg proizvodnje. Leta 1949 je znašala 2,702.690 ton, od tega je bilo črnega premoga 4820 ton, rjavega 2,223.470 ton in lignita 474.400 ton. Naslednje leto je skupna proizvodnja dosegla 2,833.860 ton.⁶⁰

Leta 1950 je Planska komisija LRS izdelala program razvoja slovenskih premogovnikov v naslednjih letih.⁶¹ Zaradi velikih zalog in »mnogovrstnih možnosti za njihovo izkoriščanje« je bilo njegovo težišče na izkoriščanju lignita v Velenju. Kot »perspektivna« sta bila ocenjena premogovnika v Hrastniku in Zagorju. Nadaljevanje proizvodnje v Trbovljah, Senovem in Zabukovici je bilo pogojeno s posodobitvijo separacije in z dokončanjem še drugih že začelih naložb. V preostalih premogovnikih pa so bile zaloge skorajda že izčrpane, zato njihova proizvodnja ni bila več utemeljena.

Prvi vsedrjavni petletni plan je določil zelo visoko izkoriščanje slovenskih gozdov, saj je njegov delež znašal 15,5 odstotka od celotnega državnega plana, kar je bila glede na gozdne površine v Sloveniji in njene zaloge visoka obremenitev. V naslednjih dveh letih je morala Slovenija zaradi izvoznih potreb odstotek poseka še povečati. Po opravljenih izračunih je bilo v letih 1947 do 1949 v Sloveniji posekano preko 18 milijonov kubičnih metrov lesa, pri čemer je v teh letih gozdni prirast znašal samo 7,5 milijona kubičnih metrov. Zaradi prevelikega poseka se je zaloga lesa, ki so jo ugotovili leta 1947, zmanjšala za 10 odstotkov.⁶²

Tabela 3: Posek za plansko distribucijo povprečno na 1 hektar gozdne površine po posameznih republikah v letih 1947–1949 v kubičnih metrih⁶³

Ljudska republika	1947	1948	1949
Srbija	0,44	1,27	0,97
Hrvaška	1,09	1,41	2,02
Slovenija	2,31	3,25	3,61
Bosna in Hercegovina	1,07	1,40	1,83
Makedonija	0,11	0,15	0,22
Črna gora	0,35	0,42	0,47
FLRJ povprečno	0,93	1,49	1,88

⁵⁹ ARS, AS 245, šk. 14, Izvršitev plana financiranja investicij za leto 1950, 15. 6. 1951.

⁶⁰ ARS, AS 226, šk. 150, Poročilo o proizvodnji za leto 1950.

⁶¹ ARS, AS 284, šk. 43, Rudarstvo LRS, 1950.

⁶² Od kapitalizma, str. 337–338.

⁶³ Prav tam, str. 338.

Proizvodnja drv je bila leta 1947 še enkrat večja kot v preteklem letu. V naslednjih treh letih pa se je zmanjšala.⁶⁴ Zaradi ponavljajočih se težav pri oskrbi kuriva za zimo so leta 1948 k pripravi drv pritegnili množične organizacije, ki so s pomočjo delovnih brigad prevzele vsa dela pri pripravi in prevozu lesa za kurjavo za posamezna industrijska središča, podjetja in ustanove.

V edinem slovenskem podjetju industrije nafte Nafta Lendava, ki je vse obravnavano obdobje spadalo pod zvezno upravo, so načrtovali, da bodo v času prve petletke glavino potrebne opreme za pridobivanje surove nafte dobili iz vzhodnih socialističnih držav, naprave za globinsko vrtnanje pa tudi iz ZDA. Ta pričakovanja se niso uresničila. Iz vzhodnih držav so do poletja prejeli le nekaj nepopolnih in zarjavelih vrtnalnih garnitur, ki so jih gnali izrabljeni tankovski motorji. Po resoluciji Informbiroja so sicer dobili nekaj strojev, naprav in motorjev iz ČSSR, ki pa so se zaradi jeklenih opilkov v najobčutljivejših delih strojev hitro pokvarili. Tudi uvoženo orodje se je zaradi slabega materiala izkazalo za neuporabno. Tako so v tem času težave s strojno opremo reševali z uvozom iz Italije.⁶⁵ Zvezno ministrstvo za rudarstvo je znatna sredstva predvidelo tudi za graditev proizvodnih objektov v Lendavi. Po začetni vnemi se je leta 1949 obseg teh del zelo omejil. Ustavila so se tudi raziskovalna vrtnanja v Prekmurju. Šele leta 1950 se je investicijska graditev znova pospešila.⁶⁶

Od leta 1947 naprej je bila proizvodnja surove nafte v Sloveniji vsako leto večja. 1947 je znašala 669 ton, leta 1948 se je povečala na 943 in leta 1949 na 2171 ton.⁶⁷ Leta 1950 je bil tudi na proizvodnem področju napravljen velik korak naprej. Podjetje Nafta Lendava je v prvem polletju prvič prekoračilo proizvodni plan. Avgusta je iz vrtnalne sonde št. 77 prvič brizgnila nafta. V Petišovcih so do konca septembra proizvodnji izročili toliko vrtnin kot prej tri leta skupaj in tudi načrpali surove nafte osemkrat več kot leta 1945. Do konca leta 1950 so skupaj načrpali 4782 ton surove nafte, kar je predstavljalo štiriodstotni delež v skupni rudarski proizvodnji LRS.

Leta 1949 je podjetju v Lendavi uspelo zajeti tudi zemeljski plin, ki je vseboval poleg metana še etan, propan, butan in gazolin. S pomočjo domačih strokovnjakov je izdelalo napravo za izločitev teh plinov.⁶⁸ Leta 1950 je podjetje na področju predelave zemeljskega plina doseglo nov uspeh. Z napravami za degazolinažo je začelo pridobivati utekočinjeni butan. V Sloveniji so leta 1950 proizvedli skupaj 9290 kubičnih metrov plina.

⁶⁴ Leta 1947 je proizvodnja drv za kurjavo znašala 73.359 kubičnih metrov, leta 1948 je bila 41.260, leta 1949 je bila 54.841 in leta 1951 48.560 kubičnih metrov. – ARS, AS 1136, šk. 52, Mesečni statistični pregled LRS, 1/1953.

⁶⁵ SP, 25. 8. 1949, str. 1, Zmagovita rast naše mlade industrije nafte.

⁶⁶ Investicijski načrt podjetja Nafta Lendava za leto 1950 je obsegal graditev zbirnih postaj, gazolinke, kompresorske in telefonske centrale, več montažnih hal, velikega naftnega rezervoarja v Murskem Središču, več kilometrov naftovodov, visokonapetostne vode, industrijski tir in še več manjših objektov.

⁶⁷ ARS, AS 1136, šk. 52, Mesečni statistični pregled LRS, 1/1953, str. 35.

⁶⁸ SP, 25. 8. 1949, str. 1, Zmagovita rast naše mlade industrije nafte.

Organizacija, poslovanje, tuji vzgledi in povezave

Povsem drugačen odnos, kot ga je imela pri materialni obnovi, je pokazala oblast na področju gospodarske organiziranosti in poslovanja. Stare oblike in načine je hotela čim prej odstraniti in jih nadomestiti z novimi, ki so ustrezali njeni revolucionarni naravi. Pri tem ni iskala kompromisov niti ni izbirala sredstev. Takoj po vojni je energetska podjetja, ki so bila v rokah domačih ali tujih zasebnih delniških družb, na različne načine podržavila. Ta podjetja so bila potem preoblikovana v državna gospodarska podjetja, ki so glede na svoj pomen že leta 1946 postala podjetja splošno državnega, republiškega in lokalnega pomena. Pristojna ministrstva oziroma direkcije so podjetja upravljala na administrativen in centralističen način.

Oktober 1945 je federalna vlada ustanovila podjetje Državne elektrarne Slovenije (DES) s sedežem v Ljubljani, ki je prevzelo izvajanje načrtne elektrifikacije in še vse druge elektroenergetske dejavnosti na vsem ozemlju LRS. Najprej je prevzelo pomoženje KDE, potem pa je postopoma priključilo še druga podjetja. Elektrarna Fala je do prve nacionalizacije ostala izven neposredne uprave DES, je pa svoje obratovanje povsem podredila njenim zahtevam. Od leta 1946 pa so organiziranost slovenskega elektrogospodarstva določali v Beogradu. Nekaj časa so se slovenski zastopniki še upirali popolni centralizaciji. Na konferenci konec aprila 1946 so glasovali proti ustanovitvi Zvezne uprave za elektrogospodarstvo (UPEL), ker so menili, da razmere za to še niso primerne. Po njihovih besedah naj bi ustanovitev zvezne uprave dobila »svojo življenjsko upravičenost šele po daljši razvojni dobi, ko bo po vseh narodnih republikah elektrifikacija že prešla v štadij republikanske elektrifikacije«. ⁶⁹ Julija 1946 so bila vsa večja slovenska podjetja v panogi 111 proglašena za podjetja splošno državnega pomena. Oktobra 1946 je bila z odločbo zveznega ministrstva za industrijo ustanovljena glavna uprava za elektriško gospodarstvo (UPEL) s sedežem v Zagrebu, ki je upravljalo tudi s slovenskimi zmogljivostmi. Istočasno je to zvezno ministrstvo ustanovilo podjetje za elektrifikacijo zahoda (Elektrozapad) v Zagrebu, ki je upravljalo tudi z električnimi napravami zveznega pomena v Sloveniji. 19. novembra 1946 so razdelili naprave med DES in Elektrozapadom, ki je obdržal vse najpomembnejše zmogljivosti. Ta organizacijska oblika se je kmalu pokazala kot prezgodnja, zato je po devetih mesecih podjetje prešlo v likvidacijo, ki je trajala več let. Po ukinitvi podjetja Elektrozapad sta bili na ozemlju Slovenije ustanovljeni dve podjetji: Elektro Ljubljana, ki je imelo svoj sedež najprej v Mariboru in nato v Ljubljani, ter Podjetje za razdeljevanje električne energije s sedežem v Ljubljani. Leta 1950 je elektrogospodarstvo v celoti prešlo pod republiško pristojnost. Takrat je bilo v njegovi sestavi pet elektrarn in tri mehanične delavnice. Ustanovljeni sta bili dve direkciji in svet za energetiko in ekstraktivno industrijo.

Izven matičnega ozemlja je še ostala Cona B STO. Na tem območju je do leta 1949 vso skrb za omrežje obdržal SELVEG. Nato je OLO Koper za vzdrževanje niz-

⁶⁹ ARS, AS 284, f. 3, Poročilo o konferenci energetskih strokovnjakov FLRJ v Beogradu, 29. 4. do 5. 5. 1946.

konapetostnega omrežja ustanovil svoje podjetje ELTE, srednje napetostno omrežje pa je do konca te cone še vzdrževalo italijansko podjetje iz Trsta.

Leta 1945 je rudarski oddelek Ministrstva za industrijo in rudarstvo Narodne vlade Slovenije še lahko razdeljeval premog manjšim potrošnikom. Od januarja leta 1946 pa je z vsem nakopanim premogom v državi razpolagalo edino zvezno ministrstvo za industrijo in rudarstvo. Postalo je glavna centrala za delitev premoga načrtovanim interesentom v posameznih republikah. V tem letu so vsi pomembnejši premogovniki prišli pod zvezno pristojnost, bili potem nekaj časa pod republiško, leta 1949 prišli pod zvezno republiško ministrstvo za rudarstvo, leta 1950 pa je upravo nad 14 premogovniškimi podjetji in Centralno rudarsko delavnico v Trbovljah prevzelo Ministrstvo za rudarstvo LRS. V tem letu so si premogovniki brez uspeha prizadevali, da bi termoelektrarne, ki so uporabljale njihov premog, izločili iz elektroenergetske sestave in jih priključili posameznim rudarskim podjetjem.

Naftna polja pri Dolnji Lendavi so leta 1945 prišla pod upravo Kombinata za nafto iz Zagreba. Nad objekti v Petišovcih je bila junija 1946 uvedena začasna državna uprava, tri mesece kasneje pa so prišli v državno last. Julija tega leta je bilo podjetje Nafta Lendava proglašeno za podjetja splošno državnega pomena, ki je kot tako ostalo tudi po decentralizaciji leta 1950.

Za izvedbo proizvodnega načrta na področju gozdarstva je bila leta 1945 ustanovljena Komisija za izdelavo drv in lesa. Januarja 1946 je njeno nalogo prevzelo državno gozdno in lesnoindustrijsko podjetje LES, ki je državne gozdove upravljalo, gojilo in izkoriščalo s pomočjo 22 državnih gozdnih uprav. Te so bile v naslednjem letu preoblikovane v manjše število gozdnih gospodarskih podjetij.

V času planske ureditve ekonomski odnosi med energetske in drugimi podjetji in ustanovami niso bili vzpostavljeni. Cene energetskih virov so bile predpisane oziroma normirane za vso državo. Vsa sredstva za prodano električno energijo so zbirali na skupnem računu, iz katerega so potem posameznim elektrogospodarskim podjetjem po predvidenih dispozicijah in v skladu z doseženo izpolnitvijo družbenega plana nakazovali sredstva za pokrivanje predvidenih stroškov. Ti so obsegali sredstva za plačilni fond, za materialne izdatke, za storitve ter amortizacijo oziroma investicijsko vzdrževanje. Januarja 1946 so DES predpisale enotno tarifo za prodajo električne energije v Sloveniji.⁷⁰ Z novo tarifo leta 1947 so se cene električne energije povečale za okoli 10 odstotkov.⁷¹

V času obnove so si partijski ideologi in gospodarski načrtovalci prizadevali, da bi v čim večji meri sledili sovjetskim zgledom. To je še zlasti veljalo za »veliko vlogo, ki jo mora imeti elektrika v razvoju proizvodjalnih sil« in pri elektrifikaciji podeželja, ki je

⁷⁰ Tarifa je bila razdeljena na dva dela, na splošno tarifo, ki je zajemala mali odjem, in na industrijsko tarifo. Splošna tarifa ni zajemala posebnih odjemalcev, s katerimi so bile sklenjene posamične dobavne pogodbe.

⁷¹ Ukinjena je bila cena za nočno porabo in sezonska tarifa. Z novo tarifo je bila spremenjena razvrstitev odjemalcev v skupine. Skupina drobnih odjemalcev je bila ukinjena, v drugih skupinah pa sta bili vpeljani nižja in višja tarifa. Na začetku leta 1948 so bile tarife le malenkost spremenjene.

v Sovjetski zvezi dobila značaj vseljidskega gibanja.⁷² Poudarjali so, da so v Sovjetski zvezi najprej ustanovili državno komisijo za elektrifikacijo, ki je poskrbela, da so bile velike hidroelektrarne zgrajene, še preden se je začela prva petletka. Z zagotovitvijo zadostne količine električne energije je bil izpolnjen najpomembnejši pogoj za začetek pospešene industrializacije.

V skladu z ideološkimi razlogi so se podjetja skupaj s pristojnimi ministrstvi trudila, da bi v vzhodnih socialističnih državah sklenila pogodbe za uvoz strojev, rezervnih delov in še drugega materiala, ki je bil potreben za vzdrževanje tekoče proizvodnje, odpiranje novih izkopov in naftnih vrtin. Po prekinitvi že sklenjenih trgovinskih in investicijskih pogodb s temi državami v letih 1948 in 1949 je bilo treba poiskati nove partnerje v zahodnih državah kapitalističnega sveta in se v večji meri povezati z domačo industrijo. Izvoz slovenskih energetskih virov v tujino je bil do konca načrtnega obdobja še zelo omejen. HE Moznica je redno oskrbovala italijanski rudnik Rajbelj, ki pa dobavljenega toka ni hotel plačevati.⁷³ V sosednjo Avstrijo je Slovenija preko Jugometala Beograd izvozila nekaj velenjskega lignita in trboveljskega rjavega premoga.

V jugoslovanskem planskem sistemu, ki se je začel vzpostavljati v letih 1945–1946, je dobilo slovenske energetske gospodarstvo vlogo aktivnega izvoznika oziroma glavnega proizvajalca. To je pomenilo, da je moralo del proizvodnje odstopati porabnikom v drugih republikah. Sosednji Hrvaški, ki je s Slovenijo predstavljala enoten elektroenergetski sistem, je vsako leto zagotavljala določene količine električne energije.⁷⁴ Z njenimi predstavniki je večkrat razpravljala o možnostih za skupno izrabo vodotoka Kolpe za energetske namene. Poleg lesa je drugim republikam dobavljala določene količine premoga. Največ v prvih dveh povojnih letih, ko je v Hrvaško, Srbijo in Vojvodino izvozila skoraj tretjino nakopanega premoga.⁷⁵

Jože Prinčič

HIGH-PRIORITY ELECTRIFICATION: THE FOUNDATION OF SLOVENIAN ENERGY STRATEGY DURING THE RESTORATION AND CENTRALLY-PLANNED SYSTEM (1945-1950)

S u m m a r y

After the end of World War II the general opinion in Yugoslavia was that Yugoslav energy resources are considerable and diverse, which is why the decision that energy industry should become the foundation for high-priority industrialisation seemed more than obvious. The first five-year economic plan foresaw a steep increase in the production of all major energy products – i.e. electricity, coal and oil

⁷² SP, 14. 11.1946, str. 3, Elektrifikacija vasi v Sovjetski zvezi leta 1947.

⁷³ ARS, AS 247, šk. 46, Poročilo, 11. 1. 1952.

⁷⁴ Leta 1947 je Slovenija zagotovila Hrvaški 8,95 % proizvedene količine elektrike, leta 1948 je poslala 18,21 in leta 1949 je poslala 21,2 % proizvedene elektrike. – ARS, AS 284, šk. 45, Proizvodnja in potrošnja električne energije v Sloveniji 1939–1951.

⁷⁵ Leta 1946 je Slovenija Hrvaški dobavila 14,8 %, Srbiji 8,7 %, Vojvodini 3,84 % in Makedoniji 0,11 % od skupne količine nakopanega premoga.

– and provided for a more rational use of these products. Decreased production as well as use was only planned for wood used as fuel. In line with the Soviet model, among all the individual energy industries the economy planners gave complete priority to the development of electricity economy. They included it among the basic or leading industries, enabling the acceleration of the whole economic and social development, ensuring the guidance of this development, and allowing for the gathering of the material and monetary resources required for the general and special social needs. The »battle for coal«, which played a major role in the realisation of the production plans in the other economic sectors, was also seen as very important.

Because of the economic blockade of the Soviet Union and other eastern socialist states as well as due to numerous internal problems, the goals of the first five-year plan remained unrealised. Due to the delays involved in the construction of energy facilities the insufficient supply of all energy resources was becoming increasingly problematic. These and other issues that surfaced until the beginning of the 1950s revealed that energy problems were significantly more complex and interrelated as had been apparent in the first year after the war.